

ПОТРЕБА В САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПОКЛИКАННЯ

Анотація. Стаття розкриває проблему самореалізації вчителя як складової його педагогічного покликання. У статті здійснено аналіз факторів, що сприяють професійно-творчій самореалізації викладача в педагогічній діяльності. Схарактеризовано передумови професійного самовдосконалення учасників освітнього процесу та визначено критерії необхідні для самореалізації успішної особистості. Констатовано, що основними показниками самореалізації викладача в професійній діяльності є творчість, активність, професійно-педагогічна культура, педагогічна позиція, авторитет викладача. Акцентовано необхідність розробки спеціальних освітніх програм, спрямованих на створення умов успішної самореалізації викладача в професійній діяльності.

Ключові слова: самореалізація вчителя, педагогічна майстерність, педагогічне покликання, професійне самовдосконалення, чинники самореалізації вчителя.

Iryna Kharkavtsiv

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

TEACHER'S SELF-ACTUALIZATION AS INTEGRAL PART OF PEDAGOGICAL VOCATION

Summary. The article deals with the problem of teachers' self-actualization of as a component of their pedagogical vocation. The process of teacher's self-actualization as well as the personal qualities necessary for the successful professional self-actualization have been regarded in the article. The content and specificity of the notion of self-actualization have been defined. The analysis of the theoretical approaches to the phenomenon of teacher's self-actualization has been made. The conditions of professional self-improvement of participants in the educational process have been characterized and the criteria necessary for the self-actualization of a successful personality have been determined. The analysis of factors contributing to teacher's professional and creative self-actualization in pedagogical activity has been carried out. It has been stated that the main indicators of self-actualization in the professional activity are creativity, activity, vocational and pedagogical culture, pedagogical position, teacher's authority. The essence of teachers' professional self-actualization has been considered from the point of view of the disclosure of their pedagogical potential. The teacher's professional self-actualization has been defined as the ability to continuously improve pedagogical skills such as: professional orientation, professional knowledge, pedagogical techniques and authority. On the basis of generalization, the connection of teacher's professional self-actualization with the levels of the development of pedagogical excellence has been revealed. Self-actualization has been defined as a conscious, purposeful objectification of the individual creative potential in the process of interaction with students. The result of this process is the personal development of its participants. At the creative level of professional self-actualization teachers construct original pedagogical techniques of pedagogical interaction, build interpersonal relationships with students. The necessity of developing special educational programs aimed at creating the conditions for teacher's successful self-actualization in the professional activity has been emphasized.

Keywords: teachers' self-actualization, pedagogical excellence, pedagogical vocation, professional self-improvement, factors of teachers' self-actualization.

Постановка проблеми. Освіта і наука виконують першорядну функцію в будь-якому суспільстві, бо охоплюють майже всі головні складові людської життєдіяльності. Головним суб'єктом освітньої діяльності у всі часи був учитель. Тому те, що формування духовних, фізичних та соціальних якостей майбутніх поколінь довірено саме вчителю, накладає на нього велику відповідальність у виконанні своїх професійних обов'язків. Саме тому актуальність досліджень професійного та особистісного розвитку вчителів, формування та реалізації вчителем власного "Я" набуває значення у суспільстві, що трансформується. Заповіт А. Макаренка: "У людини має бути єдина професія – вона повинна бути великою і справжньою людиною" [6] сьогодні набуває неперевершеного діалектичного значення: якщо вчитель є справжньою людиною, це надає учневі поштовх до того, щоб стати справжньою людиною також.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку та самореалізації творчої

активності вчителя як одна зі складових педагогіки творчості знайшла відображення в працях В. Андреева, Н. Кузьміної, С. Сисоевої та інших. Але, незважаючи на активізацію наукових досліджень у цьому напрямку, багато питань, пов'язаних з професійно-педагогічним становленням вчителя, залишаються нерозв'язаними, а резерви підвищення ефективності цього процесу використовуються не сповна.

Мета статті. Схарактеризувати проблему самореалізації вчителя як складової його педагогічного покликання та визначити критерії, необхідні для його професійного самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Головним завданням на сьогодні є модернізація освіти. В основному в Україні збереглася освіта індустріального періоду виробництва із притаманними йому вимогами до людини. Власне, збереглася освіта авторитарного суспільства з відповідними суспільними відносинами. Залишилося багато інших речей, недоліків, вад, властивих для на-

шого суспільства в попередні десятиліття, навіть століття. Освіта не може бути відокремлена від суспільства. Процеси, які відбуваються в ній, так чи інакше віддзеркалюють те, що відбувалося і відбувається в суспільстві в цілому.

На сьогодні усі ланки освіти повинні набути інноваційного характеру. Тобто вона сама має постійно змінюватися і формувати людину, здатну до постійного сприйняття змін протягом життя, до духовного, морального і фахового прогресу. Визначальним аспектом розвитку суспільства стає інноваційність. Інноваційні зміни у системі освіти зумовлюють актуальність змін вектора творчої самореалізації вчителя, його професійного та особистісного зростання.

Спрямованість системи освіти на переважне засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще кілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у вирішенні соціальних, виробничих та економічних завдань. Це потребує істотної активізації самостійної і продуктивної діяльності школярів, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання й розв'язувати проблеми, орієнтуватися у житті суспільства [10, с. 15]. Відповідно, ці тенденції також активізують потребу розвитку всіх цих якостей і у вчителів, бо навчити навичкам, умінням, знанням, що відтворюються репродуктивно, вже не є головною метою освіти.

Перед учителем постає завдання: переорієнтувати навчальний процес на формування в учнів, студентів бажання та вміння самостійно оволодівати знаннями з різних джерел інформації, застосовувати набуті знання у практичному житті, виробити вміння критично мислити і виховати творчу високодуховну особистість. А це під силу тільки справжній особистості. Тому вчитель повинен постійно вдосконалювати свої професійні знання, вміння, навички, оволодівати новими технологіями навчання. Але найголовніше – підвищувати свій рівень духовності. Тому що тільки високодуховна особистість може реалізувати себе, особливо коли мова йде про педагогічну майстерність.

Педагогічна майстерність – вияв високого рівня педагогічної діяльності. Як наукова проблема, вона постала у ХІХ ст. Дослідники педагогіки тлумачать її як найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків, як синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя, комплекс властивостей особистості педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності [2].

Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Розглядається як вияв власного “Я” у професії, як самореалізація особистості вчителя в педагогічній діяльності, тому визначається як вища, творча його активність, що передбачає доцільне використання методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній ситуації навчання та виховання. Така доцільність є результатом засвоєння системи

знань і уявлень про закони навчання, технології розвитку дитини, а також індивідуальні особливості педагога, його спрямованість, здібності та психологічні дані.

Критеріями педагогічної майстерності є гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність) [2]. Педагогічна майстерність, з одного боку, є, безсумнівно, результатом навчання та самонавчання, самовдосконалення вчителя, його прагнення до оволодіння сучасними методиками та техніками викладання, комунікації та спілкування з колегами тощо. Але є ще така важлива складова, як покликання. Воно є головною мотивацією для опанування та вдосконалення педагогічної майстерності.

Освіта – частина соціального механізму виживання людини, тому аксіологічною метою освіти є “створення людини”, а здатна жити у реальному суспільстві. Людина під час навчання повинна дійти до розуміння, що сенс життя у реалізації власних потенційних можливостей у процесі продуктивної, творчої життєдіяльності. Повинна здійснитися активізація її внутрішнього покликання, потенціалу, орієнтування на ті цінності, пріоритетом яких є не володіння (знаннями, речами, владою, іншими благами), а потреба бути продуктивним, тобто будувати власне життя, думати, відчувати по-людськи, озброїти себе суто людськими цінностями [5, с. 138].

Для ефективною реалізації власного покликання вчитель повинен мати достатні професійні знання; вміти навчати – передавати ці знання; вміти спонукати учнів до навчання. Для цього викладач повинен бути, по-перше, високоосвіченим професіоналом (це необхідна, але недостатня умова) та, по-друге, що не менш важливе, – професійно володіти навичками навчання; бути інтелігентною людиною з широким світоглядом, тобто людиною, яка цікава своїм учням. Ніколи не слід забувати, що навчання містить два однаково важливих аспекти – передача знань, навичок, вмінь та виховання – формування людської особистості [8, с. 5].

Однією з необхідних умов самореалізації вчителя є його неперервне самовдосконалення. Воно передбачає підвищення якості певних складових особистості шляхом самостійної діяльності, яка складається з аналізу, визначення мети, шляхів та засобів її досягнення та дій, спрямованих на реалізацію.

За визначенням психологів, самовдосконалення – це усвідомлена діяльність людини, спрямована на покращення самої себе, на вироблення у себе позитивних навичок, якостей, звичок та подолання негативних [3, с. 113]. Останнім часом дослідники все частіше намагаються визначити підґрунтя для процесу розвитку чи самовдосконалення особистості. Це пов'язано з необхідністю появи концепцій, відповідних до нових систем загальнолюдських цінностей. При цьому часто використовуються такі поняття, як зростання, автономність, саморозвиток, самопізнання, самоактуалізація, самореалізація, значення яких ще досить чітко не визначені, а скоріш лише накреслені. При цьому поняття самореалізації та самоактуалізації дуже часто застосовується як рівні поняття, під якими розуміється неперервна ре-

алізація потенційних можливостей, здібностей та талантів людини, як здійснення власної місії, або покликання долі, а також повне пізнання та прийняття власної субстанційної природи, невпинний рух до єдності, інтеграції та внутрішньої синергії особистості [11, с. 15].

Самовдосконалення повинно здійснюватися у щонайменш двох глобальних напрямках: професійному та особистісному (хоча потрібно визначити умовність такого розподілу, бо професійне самовдосконалення також є потребою особистісного вдосконалення).

Рівень професійного вдосконалення визначається вміннями:

- ефективно вирішувати стандартні, тобто типові професійні завдання, які часто повторюються, що вимагає здібності знаходити найбільш раціональні за затратами інтелектуальних, трудових, часових, матеріальних ресурсів рішення як на основі знання вже апробованих стандартних рішень, так і шляхом генерації нових ідей;
- ставити перед собою нові завдання та знаходити шляхи їх вирішення [8, с. 9].

Для цього вчитель повинен:

- володіти досить широкими та глибокими базовими фактографічними знаннями, під якими розуміються теоретичні основи, методи, засоби, інструментарій професійної діяльності (сучасні педагогічні новації та історичний досвід, методики роботи з різними категоріями учнів, матеріально-технічні та методичні засоби тощо);

- вміти актуалізувати базові знання з урахуванням науково-технічного прогресу, також і у професійній сфері, шляхом систематичної роботи з можливими джерелами нової інформації (література, бібліографія, Інтернет, патентний пошук, спілкування з фахівцями, конференції, курси підвищення фаху тощо);

- володіти методологією отримання недостатньої інформації для вирішення нагальних проблем шляхом роботи з літературою, отримання консультацій, проведення спостережень та експериментів, аналізу та обробки їх результатів;

- знати методи та прийоми генерації нових знань на основі встановлення взаємодії фактів, виявлення закономірностей, продукування нових методичних та методологічних основ педагогічної діяльності;

- володіти загальною методикою та технікою прийняття рішень.

Особистісний компонент самовдосконалення складається з формування та підвищення особистісних ділових навичок та соціальної свідомості і поведінки.

Особистісні ділові навички умовно можна поділити на чотири групи [9, с. 18]:

Навички розвитку та самоосвіти, тобто навички отримання, засвоєння та передачі нових професійних, ділових, соціальних знань та вміння як частина будь-якої трудової діяльності.

Особистісні навички, тобто наполегливість у досягненні мети, вміння спілкуватися, терпимість та толерантність, доброзичливість тощо.

Навички колективної праці (комунікаційні якості): вміння враховувати думку іншого, знаходити компроміси, переконувати, критикувати так, щоб не образити, а також приймати критику та інші.

Навички лідера: вміння планувати та організовувати роботу як групи, так і свою, розподіляти обов'язки, контролювати виконання роботи, стимулювати, мотивувати до роботи, адекватно карати тощо [8, с. 10].

Всі ці компоненти повинні працювати комплексно та системно, інакше самовдосконалення стає неповним. У сучасній літературі ці фактори найчастіше розглядаються сумісно, але можна виділити і два окремих напрямки, один з яких досліджує саме професійний розвиток та саморозвиток вчителя – методичні, методологічні, гносеологічні, комунікативні складові, тобто знання власного предмета, суміжних дисциплін, загальнонаукові знання, володіння методиками роботи з різними за віком та розвитком учнями, пізнавальні властивості, вміння висловити власну думку, відстоювати її, психологічні знання тощо. Другий – особистісно-аксіологічні якості – комунікативність, естетична вихованість, здатність до творчості, художнє мислення, духовність тощо.

Новий підхід у дослідженні професійного розвитку вчителя виявила Л. Мітіна [7], яка виокремлює альтернативні стратегії професіоналізації: модель адаптивної поведінки вчителя і модель професійного розвитку. До характеристик адаптивної моделі належать: фрагментарність, підпорядкування зовнішнім обставинам, виконання соціальних норм, напрацювання алгоритмів педагогічних ситуацій, соціальна й особистісна адаптація. У моделі професійного розвитку вчителя дослідниця визначає здатність вийти за межі повсякденної стереотипної педагогічної діяльності, побачити педагогічну працю в цілому, усвідомити можливість та готовність до змін, вміння самостійно продукувати мету та завдання, що йдуть у супереччя із прийнятими в даній школі. Фундаментальною умовою професійного розвитку, за Л. Мітіною, є перехід на більш високий рівень самосвідомості [7, с. 27].

Відомо, що найпродуктивніша праця відбувається тоді, коли людина діє не тільки за вимогами професії, а й за покликанням. Ще у XVIII столітті провідний український філософ Г. Сковорода створив концепцію “сродної праці” – праці, що відповідає внутрішнім задаткам людини, є найвищим змістом людського буття, основою щастя [1, с. 52]. У професії вчителя, як у жодній іншій, важлива не тільки професійна майстерність, а покликання. Просто передавати знання може майже кожен, хто ці знання опанував, але стати справжнім учителем зможе тільки той, хто відчуває покликання саме до цієї справи, ідентифікує справу вчителя як свою “сродну працю”.

З давніх часів суспільство цінувало працю вчителя, і ця шана зумовлена нагальною потребою відтворювати культуру, духовність, знання, передавати суспільний досвід із покоління в покоління, перетворюючи його відповідно до потреб сьогодення, що саме намагається зробити українське суспільство. У Концепції національного виховання зазначено: “Педагог, учитель, вихователь – довірена особа суспільства, якій воно довіряє найдорожче і найцінніше – дітей, свою надію, своє майбутнє. Доля дітей в руках педагога, в його золотому серці, він має бути джерелом радісного пізнавального і морального зростання своїх вихованців” [4, с. 23].

З іншого боку, суспільство ставить перед учителем завдання бути не тільки неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань та високої культури, а й прагнути до втілення в собі людського ідеалу, що втілює особистісно-аксіологічний контекст розвитку та саморозвитку особистості вчителя.

Сутність творчої самореалізації вчителя полягає в його творчій професійній індивідуальності та визначається як усвідомлена, цілеспрямована об'єктивна індивідуальна творчого потенціалу вчителя в педагогічному процесі взаємодії з учнями. Результатом зазначеного процесу є особистісний розвиток його учасників.

На жаль, рівень самореалізації вчителів поки не можна охарактеризувати як високий. І в мотиваційно-змістовній сфері, і в професійній самосвідомості вчителів виявлені істотні деформації, що перешкоджають самореалізації. Основні обмеження в розвитку особистості вчителя пов'язані із спотвореним розумінням його місця, предметним і фрагментарним уявленням про учня, недостатнім рівнем емоційного прийняття інших (крім себе) учасників освітнього процесу, низькою інтернальністю педагогічного процесу, дисонансом когнітивних, афективних і поведінкових структур самосвідомості вчителя.

У системі підвищення кваліфікації педагогів необхідна наявність спеціальних освітніх програм, спрямованих на розвиток у вчителя діяльного ставлення до себе і прагнення до особистісної та професійної самореалізації.

Перспективним напрямком підвищення якості навчального процесу виступає взаємодія психологів і вчителів. Одним зі шляхів особистісного і професійного удосконалення є особистісне зростання, а тренінги особистісного зростання – формою психологічної фасилітації педагогічної діяльності вчителя. Для підвищення готовності

вчителів до роботи з психологами необхідна спеціальна підготовка в цьому напрямку як у період здобування професійної освіти, так і під час підвищення її кваліфікації.

Вільне орієнтування в загальнокультурних галузях знання, глибока контекстна спеціалізація в конкретних науках, серйозна психолого-педагогічна підготовка, володіння методологічним апаратом і комунікативною технікою, високий креативний і моральний потенціал, прагнення до самореалізації у власній викладацькій діяльності та надання студентам можливостей самореалізації у навчальній діяльності – ось той мінімум якісних критеріїв, що є достатнім для добору і підготовки вчителів.

Висновки і пропозиції. Проблема, що постає перед вчителем, полягає не в тому, щоб вирішувати – брати участь у формуванні особистості учнів чи ні, а в тому, щоб оцінити свій фактичний вплив на них та вжити заходів, щоб цей вплив був лише позитивним. Для цього від вчителя вимагається сумлінність, відповідальність і готовність до саморозвитку, а це передбачає усвідомлення себе творчою індивідуальністю, визначення своїх професійно-особистісних якостей, що вимагають удосконалення й коректування, розробки програми саморозвитку. Цінність вчителя полягає в умінні постійно працювати над собою, самовдосконалюватися, максимально вивчати свої можливості, якнайдоцільніше використовувати їх у своїй діяльності з метою професійної самореалізації.

Відтак, орієнтація вчителів на творчу педагогічну самореалізацію об'єктивно може сприяти приходу в систему освіти мотивованих, зацікавлених у своїй справі професіоналів, які поділяють гуманістичні цінності, а суб'єктивно – полегшити і забезпечити успішність входження молодого вчителя у сферу педагогічної діяльності.

Список літератури:

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. Київ: Генеза, 1996. 368 с.
2. Бабіч Л. В., Кондратенко Г. М. Основи педагогічної майстерності. Херсон, 2002. 81 с.
3. Іпатов Е. Ф., Левківський К. М. Соціальна психологія. К.: ІЗМІН, 1997. – 120 с.
4. Концепція національного виховання. Рідна школа. 1995. № 6. С. 18–25.
5. Костенко С. С. Образование как процесс социализации с жизнеутверждающей направленностью. Философские науки. 2007. № 5. С. 137–148.
6. Лещенко М. П. Идеали педагогике добра в життєвих реаліях Івана Зязюна. Постметодика. “Тромадянська освіта в школі”. Науково-методичний педагогічний журнал. 2001. № 2. С. 2–4.
7. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. Москва: Просвещение, 1998. 162 с.
8. Петров Э. Г., Шаронова Н. В. Современные технологии обучения в высшей школе. Харьков: Коллегиум, 2007. 172 с.
9. Петров Э. Г., Шаронова Н. В. Деловые навыки: Учеб. пособие к курсу “Административный менеджмент”. Харьков: Око, 1997. 200 с.
10. Помегун О. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти. Вісник шкільних обмінів. Вип. 22. 2004. С. 15–25.
11. Романовский А. Г., Пономарев А. С., Михайличенко В. Е. Саморазвитие личности и механизмы ее самоактуализации. Харьков: НТУ “ХПИ”, 2002. 75 с.

References:

1. Andrushchenko V. P., Mykhalchenko M. I. (1996). Suchasna sotsialna filosofiya. [Modern social philosophy]. Kyiv: Geneza, pp. 368.
2. Babich L. V., Kondratenko H. M. (2002). Osnovy pedahohichnoyi maysternosti. [Fundamentals of Pedagogical Excellence]. Kherson, pp. 81.
3. Ipatov E. F., Levkivskyy K. M. (1997). Sotsialna psykholohiya. [Social psychology]. Kyiv: IZMIN, pp. 120.
4. Kontseptsiya natsionalnoho vykhovannya (1995). [Concept of national education]. Ridna shkola, No. 6, pp. 18–25.
5. Kostenko S. S. (2007). Obrazovanye kak protsess sotsyalyzatsyy s zhyzneyutverzhdayushchey napravlennostyu. [Education as a process of socialization with life-affirming orientation]. Fylosofskye nauky, No. 5, pp. 137–148.

6. Leshchenko M. P. (2001). Idealy pedahohiky dobra v zhytlyevykh realiyakh Ivana Zyazyuna. Postmetodyka. [The Ideas of the Pedagogy of Good in the of Ivan Zyazyun's life.]. "Hromadyanska osvita v shkoli". Naukovo-metodychnyy pedahohichnyy zhurnal, No. 2, pp. 2–4.
7. Mytyna L. M. (1998). Psykholohiya professionalnoho razvitiya uchytelia. [Psychology of professional development of a teacher]. Moskva: Prosveshcheniye, pp. 162.
8. Petrov É. H., Sharonova N. V. (2007). Sovremennyye tekhnolohiyi obucheniya v vysshey shkole. [Modern technologies of teaching in higher education]. Kharkov: Kollehium, pp. 172.
9. Petrov É. H., Sharonova N. V. (1997). Delovye navyky: Ucheb. posobiye k kursu "Admynys-tratyvnyy menedzhment". [Business skills: Study Handbook for the course "Administrative Management"]. Kharkov: Oko, pp. 200.
10. Pometun O. (2004). Zaprovadzhennya kompetentnysnoho pidkhodu – perspektyvnyy napryam rozvytku suchasnoyi osvity. [Implementation of competence approach as a perspective direction of the development of modern education]. Visnyk shkilnykh obminiv, issue 22, pp. 15–25.
11. Romanovskyy A. H., Ponomarev A. S., Mykhaylychenko V. E. (2002). Samorazvitiye lichnosti i mekhanizmy yeyo samoaktualizatsiyi. [Self-development of personality and mechanisms of its self-actualization]. Kharkov: NTU "KHPY", pp. 75.